

Aspazijas Zeltīte un Raiņa Baiba

1911. gadā izdotajā „Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē” Andrejs Upīts nosauc „Zeltīti” par vienu no „visvienkāršākajiem, vissimpātiskākajiem raksturiem latviešu dramatiskajā rakstniecībā. Bērns, kam dvēsele balta un maiga kā nule atplaucis ūdens lilijas zieds, kā tikko nosnidzis mīksts sniedziņš. Piedur kāju – paliek netīra, nenodzēšama pēda, uzpūš karstu dvašu – kūst un plok.”

Mana pētījuma mērķis bija atrast kopsakarības gan divās lugās, gan divos tēlos – tā ir Aspazijas luga „Zeltīte” ar Zeltīti un Raiņa luga „Pūt, vējiņi!” ar Baibu. Pamudinājums nāca no Raiņa piezīmēm, kurās starp daudziem Baibas tēla veidošanas meklējumiem (serbu dziesma par Azan-aga kautrīgo sievu, Vlaho Bukovaca glezna „Melnkalniete”, igauņu teika „Rīta un vakara blāzma”, „Kalevipoegs”, teika par Augstrozes meitiņu, tautasdziesmas, mazā Džuzepīna no Kastaņolas) parādās arī Aspazijas radītais Zeltītes tēls.

Aspazija savu lugu „Zeltīte” uzraksta 1900. gada beigās Slobodskā, 1901. gada pirmajos divos numuros to publicē „Mājas Viesa Mēnešraksts”. Rainis „Pūt, vējiņi!” uzraksta Šveicē. Līdz ar to abas lugas ir tapušas tālumā no dzimtenes – Slobodskā un Šveicē. Abas lugas šķir 13 gadi.

Aspazijas Zeltīte lielā mērā ir autobiogrāfisks tēls, kam piemīt pašas Elzas Rozenbergas pieredze – Zeltīte nokļūst līdzīgā situācijā, kādā ir bijusi autore pati, 1886. gadā apprecoties ar Vilhelmu (Vili) Valteru. (Arī vārds – lugā Aspazija to piesaka kā Zeti, kas iesaukta par Zeltīti, Zete savukārt ir saīsinājums no vārda Lizete, kas bija viens no Johannas Emīlijas Lizetes kristāmvārdiem.) Psihoterapeits Viesturs Rudzītis savā darbā „Nācijas pirmā sievietē” izvirza hipotēzi par Zeltīti kā Grietu Rozenbergu, veco Zeltiņu – kā vectēvu Dāvi Freimani, bet Kalvē autora skatījumā ir Aspazijas tēvs Dāvis Rozenbergs, V. Rudzītis savās hipotēzēs balstās uz Aspazijas vecmāmiņas Lavīzes Neibergas neizprotami agro nāvi, piedāvājot to kā lugā vairākas reizes pieminētās Baltās sievas mīklas atrisinājumu. Tomēr pašas Aspazijas teiktais ir pretrunā ar V. Rudzīša viedokli. Par Zeltiņu – Zeltītes tēvu – Aspazija raksta savā autobiogrāfijā „Mana dzīve” (KR, 6. sēj., 285.lpp.), stāstot par Zaļenieku kaimiņu Kūpeņu Jurīti, kura meitai no kalpu puiša piedzimis bērns, bet pats Kūpeņu Jurītis no pārdzīvojumiem nosirmojis un dabūjis krītamā kaiti. „Šo nelaimīgo tēvu esmu ņēmusi kā prototipu Zeltiņam, Zeltītes tēvam, savā lugā „Zeltīte”, piebilst Aspazija. Arī vecajam Zeltiņam ir krītamā kaite.

Par lugu un savām pirmajām precībām ar Vili Valteru Aspazija autobiogrāfijā „Mana dzīve” raksta (KR, 6. sēj., 289.lpp.): „Ar vārdu sakot, viss notika tā, kā es to esmu attēlojusi savā autobiogrāfiskajā lugā „Zeltīte”.”

Aspazijas autobiogrāfiskie memuāri, atšķirībā no visiem citiem autores literārajiem darbiem, savā ziņā ir uzskatāmi par fikciju, taču šajā fikcijā Aspazija varēja brīvi paust patiesību par savām izjūtām, kas nāk līdzī no bērnības un jaunības gadiem. Izjūta – kā alkas pēc brīvības un patiesas, dzidras dzīves – ir Zeltītes tēla pamatā. Alkas pēc skaidras dzīves ir arī Raiņa Baibas vadmotīvs. Neviens vairs nepateiks, kā bija ar Aspazijas pirmajām laulībām, cik patiesības ir visās interpretācijās, arī

Aspazijas. To pierāda arī 1932. gada pavasarī līdz Latvijai atnākusi ziņa par Viļa Valtera pazušanu Filadelfijā, kad laikrakstā „Pēdējā Brīdī” (1932. gada 27. aprīlis, Nr. 93, 1., 3.lpp.) parādās gan Aspazijas, gan V. Valtera māsas versija par šīm laulībām, un abas versijas ir tik pretrunīgas, ka būtu uzskatāmas par dažādu cilvēku interpretāciju.

Aplūkošu 12 aspektus (skatījumus, griezumus), kas vieno Aspazijas Zeltīti un Raiņa Baibu.

1. Vides aspekts.

Zeltītes un Baibas dzīves vides aspekts raksturo lugas autoru ilgas pēc dzimtenes. ”Zeltītes” darbība notiek Daukšu vidē, Raiņa lugas darbība – Daugavas krastos.

2. Laika aspekts.

Abās lugās darbība notiek vienas dienas laikā – viena diena izšķir gan Zeltītes, gan Baibas likteni.

3. Dzimtas noslēpumu aspekts.

Abās lugās „dzimtas skapī ir skeleti” – noslēpumi Zeltītes un Baibas ģimeņu pagātnē. Rainis neko nepasaka par Baibas tēvu, lai gan 1913. gada 2. marta piezīmēs, kur Rainis izplāno galvenos notikumus, ir teikts: „Maltuvē meitas sarunājas ar puīšiem. Vienai bail no puīšiem: tēvs dzērājs, māti nomocījis.” (V. Hausmanis, Raiņa daiļrades process, R., 1971, 202.lpp.) Lugas 1. cēlienā ir teksts, kas šo Raiņa piezīmi apliecina: „ORTA.

Ēst jau precnieks neēdīs.

BARBA.

Kas saēda manu māti?

ORTA.

Vai tik vien precinieku,

Kā tie kroga dzērājiņi?”

Baibai ir asinsradniecība ar Zani, Andu un viņu māti. Baiba Andu un Zani sauc par māšicām, bet Māte Uldim pasaka, kas Baiba viņai ir:

„Nau man meita, tautu dēls,

Māsas bērns – pieņēmi.” (2. cēliens.)

3. cēlienā Ciepa par Baibas izcelšanos dod mīklainus mājienus: ”...ne tēva, ne mātes, apaļš pametens, nez kur pacelts!”

4. cēlienā Rainis atklāj tumšu noslēpumu – Māte ir nolādējusi savu māsu, Baibas māti, un viņa pati to nemaz nenoliedz:

MĀTE. (*Uz Barbu.*)

Tu netikle, paklīdene!

Trejdeviņu deviņiem

Šķērsu lāstiem nolādēšu,

Nokritīsi, nometīšu –

I ne vilks neēdīs!

CIEPA.

Ak tu dien, tādu lāstu!

BARBA. (*Lūgdamās.*)

Nelād’, Māt, savu miesu,

Es jau tavas māsas bērns:

Jau aizgāja tava māsa,

Tavu lāstu sabaidīta. –

MĀTE.

Tā aiziet visai sugai!”

Rainis klusē par divu māsu attiecībām pagātnē, kaut kas starp viņām noticis, ka nākuši vienas māsas lāsti un otras māsas nāve – un maltuves durvis, kas iziet uz Daugavu, ir aiznaglotas. Autors neko nepasaka arī par Zanes un Andas tēvu, vien 4. cēlienā no Ortas teiktā var saprast, ka Orta ir bijusi Baibas mātes kalpone, nez vai Māte ar savām meitām ir dzīvojusi vienā mājā ar savu māsu:

„ORTA.

Tavas māsas māju kopu,

Viņas bērnu audzināju.”

Aspazijas lugai ”Zeltīte” ir divi cēlieņi, un jau pašā sākumā kļūst skaidrs Zeltītes dzīves gājums – māte ir mirusi tik sen, ka Zeltīte viņu pat neatceras, meiteni ir uzaudzinājusi krustmāte, pēc tās nāves tēvs meiteni ir paņēmis pie sevis, bet Zeltīti nomāc noslēpums – viņa nedrīkst pieminēt savu māti. Lugas beigās Aspazija liek Zeltītei uzzināt gan to, ka Zeltiņš nav viņas tēvs, gan to, ka mātes nāvē ir vainojams pats Zeltiņš.

„Zeltiņš. Tu jau gribēji visu zināt. Uz klausies labi. Kad es viņai visu biju piedēvis, es viņu atkal satiku turpat pie dīķa vītolos ar citu.

Zeltīte. Un tu, ko tu darīji?

Zeltiņš. Ko tu domā, kas man bija jādara?

Zeltīte. Tu – viņu – – – –”

Aptverot, ka Zeltiņš ir viņas mātes slepkava, Zeltīte zaudē samaņu, kamēr tēvs aizskrien pēc ūdens, Kalvē izmanto situāciju un noģībušo Zeltīti nes uz klēti. Pie klēts durvīm Zeltīte atpapas un ielec dīķī.

Abām varonēm zūd psiholoģiskais pamats, un abām tas zūd divkārši – Raiņa Baibai tas notiek ar aiznaglotu durvju atraušānu un egles lūšanu, Aspazijas Zeltītei – viņa tiek ar varu izprecināta un uzzina par savas mātes nāvi – tēvs to ir ieģrūdis dīķī. Ne tikai Zeltītes sapņu un ideālu pasaule sabrūk, sabrūk visa viņas dzīve.

„Zeltīte. Ansi, nāru nav.

Ansis. Ko tu teici?

Zeltīte. Nav, nav, nav.

Ansis. Zeltīt? Kā? Kur tad nu paliek visas tavas nāras un princeses un zelta pilis?

Zeltīte. Tagad es zinu, ka nav, vairs nav.”

Saruna ar Ansi beidzas ar to, ka, skanot kāzinieku balsīm, Zeltīte liek Ansim iet prom, pati viņa, kā glābiņu meklējot, apķeras kļavai: „Nu ir pagalam, viss pagalam! Viss beigts – viss, viss, viss! Lūdzams ej!”

Barba savukārt Gatiņam pie nolūzušās egles saka: „Eji viens. Visam gals!”

Abu – Zeltītes un Baibas – dzimšanas noslēpums ir saistīts ar skumju mīlestības stāstu, un abi autori šo stāstu neatklāj, bet tikai ļauj nojaust. Baibai šī pagātnes stāsta traģika, iespējams, atkārtojas, bet Zeltītei – nosaka likteni.

4. Aizliegumu aspekts.

Lugā „Pūt, vējiņi!” un Aspazijas lugā parādās savā ziņā līdzvērtīgi aizliegumi – Rainim tās ir aiznaglotās maltuves durvis, kas pēc tam paver skatu uz Daugavu, bet Aspazijas Zeltīte nedrīkst pieminēt savu māti. Durvis ir aiznaglotas, lai neatgādinātu kādu senu notikumu, bet Zeltīte nedrīkst pieminēt savu māti, lai Zeltiņam arī neatgādinātu kādu senu notikumu. Maltuves durvis tiek atrautas, un kļūst redzama Daugava, kuras krasts lugas beigās kļūst par darbības vietu, un Baiba ielec Daugavā. Aspazijas lugā ir dīķis, kas 1. cēlienā redzams tālumā, 2. cēlienā kļūst par darbības vietu – dīķa malā tiek atklāts Zeltītes mātes slepkavības fakts, bet Zeltīte ielec dīķī.

Neatgādināšana vai noklusēšana kā tēlu atklāsmes virzītājs vienlīdz spēcīgs ir abās lugās, un abās lugās notiek arī atklāšana – Māte ir nolādējusi Baibas māti, bet Zeltiņš – nogalinājis Zeltītes māti.

5. Iekšējās skaidrības aspekts.

Tieksme pēc iekšējās skaidrības nosaka Baibas un Zeltītes kā tēlu galīgumu. Ulda atbraukšana un Zeltītes kāzas – liktenīgi notikumi, kas atsedz dziļākus lugas darbības slāņus un atklāj abu varoņu iekšējo trauslumu. Baiba par sevi un nolūzušo egli 4. cēlienā saka: „Ziedu traukā nesām mēs / Pretī savas dvēselītes,” tikpat labi to var teikt arī par Zeltīti. Vai var būt kaut kas trauslāks un skaidrāks par dvēseli ziedu traukā?

6. Nāves vietas aspekts.

Gan Rainis, gan Aspazija jau lugas sākumā, rādot darbības vietu, dod mājienu par to, ka nekas labs nav gaidāms, ja runa ir par ūdeni. Rainis: „Maltuve. Pa labi durvis, Skatītājiem iepretī durvis, kas no āra aiznaglotas. (..) Ārā dzird vēju šalcam. Kad vēlāk atver aiznaglotās durvis, redzams skats uz Daugavu.” Aspazija: „Skatuves dibena lielāko daļu aizņem dīķis, saukts par spoku dīķi, apaudzis sēru vītoliem.” Abu lugu beigās ūdeni kļūst par Baibas un Zeltītes nāves vietu.

7. Mirušo skaita aspekts lugas beigās.

Aspazijas lugā Zeltīte ielec dīķī un noslīkst, bet viņas tēvs dīķa malā nomirst – divi mirušie. Raiņa lugā Baiba ir noslīkusi, Gatiņš – guļ bez dzīvības. Pēc Raiņa dienasgrāmatā rakstītā spriežot („Lai nu kā: žēl taču, ka viņi beigti,” par Baibu un Uldi dzejnieks raksta dienasgrāmatā 1913. gada 28. augustā), arī Uldis vēlāk aiziet nebūtībā. Ansis aiziet tumsā ar visu ūdensrožu vainagu – un tā ir Aspazijas norāde uz to, ka arī Ansim nav lemts palikt dzīvam.

8. Tuvo cilvēku aspekts.

Tie ir cilvēki, pie kuriem garīgi tveras Baiba un Zeltīte. Baibai tā ir kalpone Orta, bet Zeltītei – kalpone Tince. Orta Baibu ir uzaudzinājusi, Zeltīti ir uzaudzinājusi krustmāte, kas jau mirusi, – to Zeltīte lugas gaitā piemin vairākkārt. Kalpone Tince Aspazijai ir vajadzīga, lai atklātu Zeltītes bailes no precībām un meitenes attieksmi pret līgavaini Kalvē. Orta savukārt ir tā, kas, Baibai labu vēlot, mēģina savienot Ulda un Baibas dzīves ceļus.

9. Mīlošas draudzības vai draudzīgas mīlestības aspekts.

Baibai tāds cilvēks ir Gatiņš, Zeltītei – Ansis. Tēlojumā „Feju saimniecība” (Kopoti raksti, 5. sēj., 543.-544.lpp.) Aspazija raksta: „No kuprainā Anša es mācījos sava mūža rūgtāko mācību, pacietību. Viņš bij ap 16 gadu vecs puika ar lielu kupri mugurā, kuru bij ieguvis pašā mazotnē no nelaimīga kritiena.” Tālāk Aspazija runā par to, ka Ansim bija skaidrs skatiens un laipns smaidis, vecāki viņu sita un lamāja, viņš visu pacieta ar klusu un žēlu smaidu. Kuprainais Ansis no Daukšām ir lugas „Zeltīte” Anša prototips, kā raksta Aspazija. Aspazijas lugā Ansis nav kropls, tas ir mīļš draugs Zeltītei. Savukārt Raiņa Baibai mīļš draugs Gatiņš ir kropls – un ir iespējams, ka kroplais Gatiņš arī ir Daukšu kalpu zēna Anša prototips vai arī Raiņa Gatiņš ir reminiscensēts tēls, kura tapšanā apzināti vai neapzināti izmantots Daukšu kalpu zēns Ansis. Visi trīs jaunieši – Raiņa Gatiņš, Aspazijas „Zeltītes” Ansis un kādreiz Daukšās dzīvojušais zēns – ir jūtīgi un neatzīti mākslinieki: Daukšu Ansis no koka prata uzburt veselu pasauli, Raiņa Gatiņš rada brīnumainu mūziku ar stabuli, no

koka izgatavo arī miltu lāpstiņu Baibai, „Zeltītes” Ansis rada meistardarbu no ūdensrozēm – šādu vaiņagu viņš ir redzējis kopā ar Zeltīti kādā gleznā. Ansim ir svarīgi redzēt Zeltīti ar šo vaiņagu galvā, lai redzētu līdzību ar gleznu, bet Zeltīte šo līdzību pārnes uz Baltas sievas tēlu, kas ir viņas noslepkavotās mātes spoks. Ansis aiziet nakts tumsā un lugā vairs neparādās, viņam bez Zeltītes tik un tā arī pašam dzīves vairs nav – un Aspazija Anša likteni noklusē, atstājot to lasītāja ziņā. Gatiņš, Ulda sitienu dabūjis, līdz lugas beigām paliek turpat krastmalā guļam – nez vai Baibu mierina Ciepas vārdi dažas minūtes vēlāk, ka viņš vēl silts, un Rainis arī lasītāju atstāj neziņā. Vai Zeltītes Ansim vēl dzīve iespējama pēc visa, kas noticis, vai tā iespējama Gatiņam? Visticamāk, ka ne.

10. Nelaiemes priekšvēstnešu aspekts.

Abās lugās parādās nelaimes priekšvēstneši – Rainim tā ir nolauztā egle, vējš, kas nāk no Daugavas un ūdensvīrs, Aspazijai – ūdensrožu vainadziņš un Baltā sieva.

Aspazijas daiļradē ūdensroze saistās ar noslikušo dvēselēm, arī 1928. gadā lugā „Zalša līgava” izskan doma, ka „ūdensrozes nav uz labu”, tās nes nelaimi. Zeltītes mājās kalpu sievas piemin Balto sievu, kas parādījusies mēnesnīcā pie dīķa, to piemin kalpu bērni un pati Zeltīte, kas savā kāzu tērpā grib būt līdzīga Baltajai sievai. Par Balto sievu Zeltīte runā ar Ansi, un Ansis Zeltītei saka par izeju no bezizejas: ”Baltā sieva gan zināja ceļu.”

Raiņa lugā vairakkārt tiek minēts ūdensvīrs. Māti ļoti izbiedē ūdensvīra pieminēšana: „ULDIS.

Dod, māmiņa, ja dodama,

Nekārdini daugaviešu!

Daugavieši ūdens vīri.

MĀTE. (*Izbijusies.*)

„Vai man dien! ūdens vīri!”

5. cēlienā MĀTE saka Zanei:

„Meitiņ, mīļā, – ko nu sēdi?

Vakaro, – baigi top.

No Daugavas miglas kāpj,

Aiz tām miglām ūdensvīri.”

Un CIEPA piebilst:

„Kā lai tevi vienu laiž?

Aizraus tevi ūdensvīrs.”

Aiznaglotās durvis uz Daugavu, Mātes bailes no ūdensvīra un Ortas vārdi, kad Baiba nosliksusi: „Bērniņ, bērniņ, bārenīte, / Nu tu radi savu dzimtu,” liek domāt, ka Baibas mātes ceļš arī beidzies Daugavā. Un tad sanāk, ka abu meiteņu mātēm nāves vieta arī ir ūdens.

11. Zeltītes un Baibas vecuma aspekts.

Baibai ir 17 gadu, Zeltītei aptuveni tikpat gadu, ja ņem vērā Elzas Rozenbergas izprecināšanas faktu 1886. gadā, tad viņai ir 21 gads, bet jāievēro, ka Aspazijas gadi visu laiku tika rēķināti, trīs atņemot – tātad, pēc pašas dzejnieces aprēķiniem, viņa ir izprecināta Vilim Valteram 17 gadu vecumā. Ja darbs uzskatāms par autobiogrāfisku, Zeltītei ir 17 gadu – tikpat, cik Baibai. Abas uzskata, ka precēties vēl par agru:

BARBA Uldim:

„Es vēl gribu meitās būt:

Lai vēl rozēs paziedēja

Manu vaigu galiņā.”

Zeltīte savam tēvam: „Man tikai būtu daudz labāk patīcis, ka man vēl nebūtu bijis jāprecas. Gribēju tāpat vēl drusciņ pa lauku saulītē paskraidīties.”

12. Svešā aspekts.

Abām varonēm sākotnēji ir bezdibenis starp savu „es” un svešo. Uldis un Didzis ir svešie, Kalvē ir svešais. Svešie ir aizgājuši no zemes – Kalvē ir bijis skrīvera palīgs, viņam ir nepieņemama doma par to, ka jāstrādā zemes darbs. Ciepa 2. cēlienā par Uldi un Didzi saka:

„Abi uzpērkot visādas mantas un vedot uz Rīgu un pārvedot atkal preces. Ņemot dzīvu naudu.”

Zeltīte līdz galam, bet Baiba sākumā nepieņem svešos. Zeltītei jau doma par to, ka baznīcā jāstāv blakus svešajam Kalvē, izraisa šausmas. Kad Uldis noskūpst Baibu, viņa saka: „Tava mute nāvi dveš.” 2. cēlienā Zane jautā: „Vai viņš tevi nobučoja?” un Baiba atbild: „Es jau tūliņ mazgājos / Ar kodīgām ziepītēm.” Kalvē kā līgavainis noskūpst Zeltīti, viņa saka: „Ar zobiem es to vietu izkost gribētu! Ar nagiem izplēst no ģīmja! Te, te pie vaiga viņš man piegrūda svamainās, gļotainās lūpas – uzpūta man tādu riebiņu, siltu dvašu – brr!”

Zeltīte nepārkāpj šo bezdibeni un nepieņem svešo, jo tas ir patības zaudējums, bet Zeltītes – sapņotājas meitenes – patība ir morālā skaidrība. Raiņa Baiba vēl kādu brīdi staigā pa bezdibeņa malu, viņas patība prasa skaidru mīlestību, ko tā izjūt pret Uldi, bet nepieļauj savu laimi celt uz citu bēdām – jo arī Baibas, tāpat kā Zeltītes, patība ir morālā skaidrība. Abu meiteņu dzīve bez skaidrības nav iespējama. Zeltiņš, kurš teicās nevienu, arī pats sevi, nemīlam, uzzinot par Zeltītes nāvi, mirst, tā nolīdzinot visus pagātnes parādus, Raiņa lugā Māte savus parādus mēģina nolīdzināt ar vārdiem: „Klusa, klusa meitenīte, / Sirds no bailēm pārtrūkusi.”

1913. gada 4. martā Rainis domā par kaimiņu meitenes Džuzepīnas nāvi un dienasgrāmatā ieraksta: „Iznāca nezināma un aizgāja nezināma. Ne tēva, mātes zināja, ne zināja, ko darīt, kur palikt... Kā viegla vēsmaņa pārskrēja pār ceļu, drusku smilšu pacēla un turpat nometa.” Šos vārdus varētu teikt arī par Zeltīti un Baibu – tik līdzīgiem tēliem divu izcilu autoru divās lugās.